

- психологические труды/ Под ред Д.И.Фельдштейна. – М., Воронеж, 1995. – С.213-228.
3. Запорожец А.В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М.: Институт практ.психологии, 1996. – С.84-86.
 4. Костюк Г.С. Загальна характеристика онтогенезу людської психіки // Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989. – С.70-98.
 5. Леонтьев А.Н. К проблеме развития психики ребёнка // Избранные психологические произведения: В 2-х томах. – Т.1. – М., Просвещение, 1983. – С.23-47.
 6. Люблинская А.А. Воспитателю о развитии ребёнка. – М.: Просвещение, 1972. – С.113-123, 170-174.

In the article the problem of becoming and forming of independence is considered as personality property of child of early age and age-old and sexual differences in the display of the indicated phenomenon.

Keywords: personality, child of early age, becoming, forming, age, subject activity.

Отримано: 5.02.2010

УДК 159.913

А.В.Гусева, Л.Г.Комашко

Кризисы социальных систем и психическое здоровье личности

Статья посвящена анализу влияния кризиса социальных систем на психическое здоровье личности. Рассматриваются различные подходы к определению сфер данного влияния и объяснению их механизмов, намечающиеся последствия, продуцируемые ими.

Ключевые слова: психическое здоровье, психическое самочувствие, личность, кризис, стресс, стресс социальных изменений, психическая дезадаптация, идентичность, финансово-экономический кризис.

Статья посвящена анализу влияния кризиса общественных систем на психическое здоровье личности. Рассматриваются различные

психологические подходы к определению сфер данного влияния и объяснению их механизмов, намечающиеся последствия, продуцируемые ими.

Ключевые слова: психическое здоровье, психическое самочувствие, личность, кризис, стресс, стресс социальных изменений, психическая дезадаптация, идентичность, кризис идентичности, финансово-экономический кризис.

Актуальность. Проблема психического здоровья личности одна из главных проблем современной действительности. Длительный характер негативных социальных процессов, социально-экономические, политические, культурологические перемены в социальных системах вызывают противоречия природной сути личности, отображаясь в дестабилизации психического состояния личности. Разрыв привычных социальных связей, безличностных, внутрисубъективных, межличностных, межгрупповых конфликтов приводят к невротизации личности и требуют особого внимания специалистов.

Современная социально-экономическая ситуация развития мировой цивилизации во многом обусловлена противоречиями с традиционными способами мышления, восприятия, поведения и деятельности личности. Она, по сути, лишает личность возможности использовать свой опыт и опыт поколений в построении стратегий преодоления возникающих трудностей и вызывает рост психологической травматизации.

У современной научной литературе, посвященной исследованию влияния кризисных состояний в социальных системах на психику индивида, политические, идеологические, экономические, национальные (расовые, этнические) кризисы относятся к кризисам в больших группах и наделяются их функциями, что дестабилизируют психику [6].

Стресс социальных изменений, в котором можно выделить социально-психологическую и экономическую составляющие, приводит к уменьшению численности населения в результате снижения среднего возраста, снижения рождаемости; росту общей и нервно-психической заболеваемости; смене их структуры в сторону увеличения заболеваний с тяжелой течением и исходами, прежде всего – психосоматических заболеваний; роста инфекционной заболеваемости; роста профессиональной заболеваемости и индустриального травматизма через снижение внимания к охране труда и техники безопасности ввиду необходимости уменьшения производственных затрат и готовности людей работать в опасных и небезопасных условиях; роста всех видов социальных девиаций: преступности, алкоголизации, наркотизма, проституции, самоубийств – и заболеваемости и смертности, что связано с этими причинами; экономической (материальной) депривацией больших групп населения, что приводит к обеднению, связанному с дефицитом средств на полноценное

харчування, одяг, ліки, засоби особистої гігієни, оплату житла; нездатність інститутів контролю нейтралізувати негативний вплив соціальних змін на суспільне здоров'я в своїх сферах діяльності (економіка, право, промисловість тощо) [5].

Важкий перехідний стан різних суспільних систем, що характеризується загостренням міжособових, міжгрупових відносин, приводить людину до ситуації емоційного і розумового стресу. Передбачається, що такого роду кризи створюють потенційну або реальну загрозу задоволенню фундаментальних потреб і ставлять перед людиною проблему, від якої вона не може відмахнутися і яку не може вирішити в короткий час і звичним способом. Кризи соціального середовища, будучи зовнішніми по відношенню до людини, у міру свого розвитку і посилення впливу продукують розвиток внутрішніх особистісних криз.

Необхідність перегляду своїх уявлень про світ і про себе за короткий проміжок часу створює стресову ситуацію, вплив якої поширюється: на особистість (виникнення тривоги, агресії; депресивні стани, апатія; відчуття провини, самоти, сорому, розгубленості; підвищена дратівливість, постійна напруга, низька самооцінка та ін.); на поведінку в цілому (високий відсоток травматизму, розвиток залежної поведінки самих різних видів - наркоманії, алкоголізм, азартні ігри та ін., емоційні зриви, порушення харчової поведінки, порушення сну, порушення мови, імпульсивна поведінка, раптові напади тремору всього тіла та ін.); на здоров'я (розвиток цілого ряду психосоматичних захворювань, які, залежно від вигляду і важкості кризисного стану, можуть носити лавиноподібний характер розвитку: бронхіальна астма, ішемічна хвороба серця, виразкова хвороба шлунку і дванадцятипалої кишки, гіпертонія, цукровий діабет і т.ін.; постійні болі в спині і грудях невиясненої етіології, непритомність і запаморочення, хронічне безсоння, головні болі мігренозного характеру та ін. [4; 6].

Наукою доведено, що вплив психогенів на психіку людини носить системний, багаторівневий характер. Так, тривалі тривожні, депресивні, дратівливі стани особистості викликають зміни в її поведінці і діяльності, дестабілізують роботу людського організму, викликаючи тим самим порушення загальної картини психічного здоров'я.

Якщо психічне здоров'я розглядати як стан благополуччя, при якому людина може реалізувати свій власний потенціал, справлятися із звичайними життєвими стресами, продуктивно і плідно працювати (визначення ВОЗ), тоді психічне нездоров'я – це результат відсутності всього вище перерахованого [4].

Більшість вітчизняних дослідників вважають, що критичні життєві події можуть викликати не лише психологічні проблеми і труднощі, але і потенціювати розвиток клінічно оформлених психічних розладів (Ю. В. Попов, 1992; Т. Б. Дмитрієва, Б.С. Положий, 1994; В. А. Абрамов, 1995; Ц. П. Короленко, 1995 та ін.). В кінці століття були проведені дослідження в 15 економічно найбільш розвинених країнах світу, які переконливо показали катастрофічне зростання соціально детермінованих психічних і поведінкових розладів (Петраков Б. Д., 1995). Ю.Мель стверджує, що 40% неврозів в східних землях Німеччини, тобто на території колишньої ГДР, доводиться на очевидні наслідки соціального перелому, що стався після розпаду СРСР [3].

Про обумовленість психічного здоров'я – нездоров'я впливом чинників зовнішнього середовища говорили представники біхевіорального, гуманістичного, екзистенціального напрямів в психології. Так, наприклад, якщо представники психоаналітичного підходу (З.Фрейд, К.Юнг) передбачали, що кожна людина виступає носієм того або іншого “патоса”, потенційної хвороби, переходу якого в “нозос” – актуальну хворобу – перешкоджає збалансований режим функціонування механізмів психологічного захисту і компенсації в індивідуальній психодинаміці (крім психоаналізу дану точку зору підтримували і гуманітарно-феноменологічні напрями в психіатрії), то завдяки психології навчання Скиннера з'явилося інше, в порівнянні з психоаналітичним, розуміння психічних розладів: відхилення поведінки не є наслідком дефекту в самій особистості, вони – результат прямої дії несприятливих умов довкілля, регулюючих поведінку (Ullmann & Krasner, 1969). Для біхевіорізма характерне зведення особистості до її соціального функціонування і до визначення норми або здоров'я через поняття рівноваги з середовищем, з використанням таких критеріїв, як адаптація, стабільність, успішність, продуктивність, конформність (Б.Скиннер) [4; 6].

Психіатр Томас Сас (Szasz, 1960) також головною умовою, відповідальною за психічне здоров'я особистості, вважає сім'ю і суспільство в цілому: центральний дефект не в особистості, а в соціальних групах або в суспільстві. Думка, що соціальні умови є не лише причинами індивідуальних розладів, але самі є дійсним розладом, висловлювалася представниками родинної терапії (ср. Hoffmann, 1982) і прибічниками інших міжособистісних моделей (Sullivan, 1953; Kiesler 1982). Порушення полягає в соціальній системі, в інтеракції, комунікації і стосунках членів системи суспільства між собою. Відхилення в окремих осіб – лише слідство

або вираження цього соціального, не індивідуального “базисного порушення” [5].

Події середовища – це істотна зміна в обставинах розвитку, що сталася не по волі людини. І, незважаючи на те, що оцінка цих подій, ствлення до них і, як наслідок, поведінка в них визначається самою людиною, виходячи з системи його особових особливостей, існує безліч доказів того, що всі люди без виключення “відгукуються” на виклик кризової ситуації. З точки зору гуманістичної психології А. Маслоу, це, так би мовити, наслідок неможливості задоволення основних людських потреб в кризовій ситуації соціального середовища: фізіологічних; потреб в безпеці і захисту; у приналежності і любові; у самоповазі; у самореалізації і самоактуалізації. Коли умови життєдіяльності несприятливі, навколишня дійсність має загрозливий характер, відсутня стабільність, організованість, закон і порядок, фруструються всі здібності людини, у тому числі і до задоволення потреб.

Дані ідеї були розвинені рухом Людського Потенціалу (Есаленський інститут, США) в концепції “позитивного психічного здоров’я”, в якій робився акцент на специфічно людському способі існування. У центр цього підходу був поставлений аналіз здорового функціонування як позитивного процесу, що має самостійну цінність і змістовно описується через поняття самореалізації, самоактуалізації (К. Гольдштейн, А. Маслоу, Ш. Бюллер), повноцінного людського функціонування (К. Роджерс), автентичності (Дж. Бюджендаль), прагнення до сенсу (В. Франкл) та ін. [4; 5]

Стрімкі політичні, соціально-економічні і культуральні зміни завжди супроводжуються погіршенням психологічного стану населення. Дія соціальних змін на здоров’я будь-якого суспільства універсально шкідлива. Дані соціологічних опитів свідчать про наростання у такі періоди тривожності, песимістичних установок, “екзистенціального вакууму”, відчуття соціальної незатребуваності і втрати перспективи у переважній більшості респондентів (В.І.Полтавець, М.К.Белінська, 1994; Б.С.Положий, 1995; Є.І.Головаха, 1997) [5].

Психічна дезадаптація в ситуації кризи суспільних систем обумовлена переживанням кризи ідентичності. Етнічні, культурологічні, соціальні, ідеологічні і політичні чинники взаємодіють так, що не лише вимагають змін в соціальному мисленні людини, але і передбачають загострення проблем самоідентифікації, особистісної категоризації образу Я [3]. Порушується сприйняття особистістю себе, свого образу, втрачається відчуття себе як особистості.

Сучасна криза ідентичності виявляє себе в різних формах: депресія і апатія, безглузда жорстокість, різні форми залежності і безпорадності, прагнення втекти від реального світу, прояви надлишкової владності, різні форми містицизму, нігілізму і нарцисизму, в алкоголізмі, вживанні наркотиків, сексуальних збоченнях. Ця тенденція веде до негативної автономії, дезинтеграції і відсутності життєвих планів, тобто до втрати ідентичності. Б.С. Положий відзначає, що вона виявляється у кожній окремій людині по-різному і виділяє чотири варіанти кризи ідентичності: апатичний, диссоціальний, або агресивно-деструктивний, негативістичний, або пасивно-агресивний, і магічний варіант [6].

Апатичний варіант – складає близько 40% всіх виявлених випадків кризи ідентичності. Клінічно він проявляється тривожно-депресивними розладами, втратою життєвої перспективи, зниженням активності і цілеспрямованості, відходом в світ своїх переживань, зниженням самооцінки, замкнутістю, пасивним очікуванням вирішення своїх проблем. Цей стереотип поведінки сприяє розвитку соціально-побутової і професійної дезадаптації.

Диссоціальний, або агресивно-деструктивний, варіант – складає близько 12% від всіх виявлених випадків кризи ідентичності. В цих осіб переважає афект злості, дисфоричність, тенденція до руйнівної поведінки і безкомпромісних думок. Мислення набуває надцінного, а в деяких випадках і параноїчного характеру. Слід зазначити, що, з одного боку, вони легко піддаються впливу лідерів, а з іншого боку, вони самі є потужним індуктором в натовпі. Через ці особливості, дані особи часто примикають до екстремістських угруповань, є активними учасниками різних акцій, додаючи їм агресивно-деструктивного характеру. Крім того, їх часто можна бачити в кримінальному середовищі.

Негативістичний, або пасивно-агресивний, варіант – складає близько 27%. Ці особи панічно бояться всього нового, песимістично сприймають будь-які економічні і соціальні новації, вони постійно переживають почуття незадоволення, не роблячи при цьому нічого для зміни обстановки. Їх пасивні протестні реакції полягають найчастіше в постійному буркотінні, критиці, пасивному протистоянні впровадженню нового.

Магічний варіант – складає близько 21% від всіх осіб з кризою ідентичності. В цих осіб переважає магічне мислення, яке формує поведінку, світогляд і весь стиль їх життя. Їх відрізняє підвищений інтерес до метафізичних проблем, до всього ірраціонального і паралогічного.

Дослідники відзначають, що в періоди суспільних потрясінь суспільству в цілому властива “метафізична ураженість” (активний

інтерес до астрологів, екстрасенсів, чаклунів, ясновидиць і тому подібне), і пояснюють це тим, що магічний стиль мислення має характер захисного психологічного механізму і знижує рівень тривоги і напруженості [6].

Криза ідентичності багато в чому обумовлена тим, що ми живемо в товаристві підвищеного ризику не лише у сфері екології і політики, але й економіки. Коли основою економічної системи стає не поточна потенційна суб'єктивна корисність блага, а бажання самостверджуватися на індивідуальному і колективному рівнях. Залежність психічного самопочуття від матеріальних благ, точніше, їх кількості, у сьогоденному світі набуває не осягнених масштабів. І хоча споживча позиція людства дедалі все більше занепокоює передову світову спільноту, питання виживання в умовах фінансово-економічної кризи в деяких країнах є найактуальнішим, оскільки значна кількість населення цих держав не має можливості задовольнити свої первісні фізіологічні потреби, не кажучи вже про вищі потреби особистості [2].

З метою дослідження впливу фінансово-економічної кризи як одного з видів криз суспільних систем на особу, її самопочуття, настроїв, соціальну активність і взаємини з оточуючими людьми нами було проведено дослідження молодіжної думки з цього приводу. Анкетування пройшли 100 респондентів – студентів Міжрегіональної Академії управління персоналом різних факультетів у віці від 17 до 21-го року. Його результати представлені в таблиці № 1.

Таблиця 1

Вопросы	Ответы			
1.Повлияли ли негативно финансово-экономический кризис на материальное положение Вашей семьи?	а) да;	б) нет;	в) затрудняюсь ответить	
	52%	27%	21%	
2.Как Вы считаете, оказал ли финансово-экономический кризис влияние на Ваше физическое и психологическое самочувствие?	а) да, и на физическое, и на психическое;	б) да, в большей степени на физическое;	в) да, в большей степени на психическое;	г) не оказал
	9%	6%	31%	54%

3.Как Вы могли бы в целом оценить своё эмоциональное состояние (настроение) в период “до” и “во время” кризиса?	До:	а) скорее позитивно, чем негативно;	б) позитивно;	в) скорее негативно, чем позитивно;	г) негативно;	д) затрудняюсь ответить
		41%	39%	9%	4%	7%
	Во время:	а) скорее позитивно, чем негативно;	б) позитивно;	в) скорее негативно, чем позитивно;	г) негативно;	д) затрудняюсь ответить
		20%	15%	32%	13%	20%
4.Ваша личностная и социальная активность во время кризиса:	а) повысилась;	б) понизилась;	в) не изменилась;			
	24%	11%	65%			
5.Повлияли ли экономический кризис на особенности Вашего взаимодействия с окружающими людьми?	а) да, позитивно;	б) да, негативно;	в) не повлиял;	г) затрудняюсь ответить		
	7%	6%	72%	15%		

Результати анкетування свідчать, що фінансово-економічна криза негативно вплинула на матеріальне положення більш ніж половини респондентів (52%). 21% респондентів важко відповісти на дане питання і лише 27% респондентів відповіли негативно. Аналіз результатів на питання про вплив фінансово-економічної кризи на фізичне і психологічне самопочуття продемонстрував високу кореляцію з результатами відповідей на попереднє питання: самопочуття осіб, чиє матеріальне положення постраждало від фінансово-економічної кризи також постраждало: 46% з 51% респондентів відповіли ствердно, з них 9% респондентів відповіли, що і на фізичне, і на психічне; 6% – більшою мірою на фізичне; 31% – більшою мірою на психологічне; 54% відповіли, що не вплинув. Відповіді на наступне питання фіксують чіткі відмінності в емоційному стані респондентів у період “до” і “під час” кризи: до кризи свій емоційний стан оцінювали позитивно 41% респондентів, під час – 20%, негативним до кризи емоційний стан називали 13% респондентів, під час – 45%. Важко оцінити свій емоційний стан до кризи – 7% респондентів, під час – 20%. Соціальна активність за результатами проведеного опитування не змінилася в більшій кількості респондентів – 65%, підвищилася в 24%, знизилася в 11%. Змін у взаєминах з оточуючим не спостерігають 72%

респондентів, 7% говорять, що взаємини покращали, 6% – що погіршали і 15% респондентів важко відповісти на дане питання.

Звертаємо увагу на те, що дана анкета-опитувальник спрямована на збір первинної інформації і, по суті, може виявити лише тенденції в переживанні фінансово-економічної кризи молоддю. Зрозуміло, що інформація носить суб'єктивний характер, проте не можна не відзначити, що по результатах, отриманих в ході дослідження, чітко просліджується залежність оцінки респондентів свого емоційного стану, психічного і фізичного самопочуття від зовнішньої по відношенню до індивіда ситуації фінансово-економічної кризи. Цікавим є те, що при цьому більшість респондентів не відзначають негативного впливу фінансово-економічної кризи на власну активність і міжособові взаємини. Визначення чинників такої поведінки респондентів складає завдання для подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Демина Л.Д., Ральникова И.А. Психическое здоровье и защитные механизмы личности: Учебное пособие / Л.Д. Демина, И.А. Ральникова. – Изд-во Алтайского государственного университета, 2000. – 123 с.
2. Заковоротная М. В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты / М.В. Заковоротная. – Ростов –на –Дону: Издательство Северо-Кавказского научного центра высшей школы, 1999.
3. Корнилов А.П. Саморегуляция человека в условиях социального перелома // Вопросы психологии. – 1995. – № 5. – С. 69-78.
4. Пергаменщик Л. А. Кризисная психология: Курс лекций / Л.А.Пергаменщик. – Минск, 2003
5. Психология здоровья: Учебник для вузов / Под ред. Г. С. Никифорова. – СПб.: Питер, 2006. – 607 с: ил. – (Серия “Учебник для вузов”.)
6. Юрьева Л.Н. Кризисные состояния: Монография / Л.Н. Юрьева. – Днепропетровск: Арт-Прес, 1998. – 164 с.

This article covers the analysis of the influence of society systems crisis on mental health of a personality. The diverse psychological approaches introduced here are aimed to identify this influence areas and to explain their mechanisms, indicating the consequences produced by them.

Key words: mental health, mental state, personality, crisis, stress, stress under social changes, mental / psychic disadaptation, identity, identity crisis, financial and economic crisis.

Отримано: 11.02.2010

Моральні цінності як професійно значуща характеристика особистісної зрілості майбутніх психологів

У статті розглянуто моральність як професійно важливу рису особистісної зрілості майбутніх психологів. Описано результати дослідження моральних цінностей серед студентів-психологів.

Ключові слова: моральність, цінності, професійно значуща характеристика, особистісна зрілість, майбутній психолог.

В статье рассмотрена нравственность как профессионально значимая черта личностной зрелости будущих психологов. Описаны результаты исследования моральных ценностей среди студентов-психологов.

Ключевые слова: нравственность, ценности, профессионально значимая характеристика, личностная зрелость, будущий психолог.

У теперішній час суспільно-економічних перетворень виникає потреба у висококваліфікованих фахівцях, які володітимуть не лише відповідними професійними знаннями, уміннями і навичками, але і професійно значущими характеристиками особистості. Це забезпечить виконання ними професійної діяльності на якісно вищому рівні. Особливо важливим особистісний компонент є для професії психолога, діяльність якого передбачає постійну взаємодію з іншими людьми. Підґрунтям для професійної діяльності психолога є моральність його поведінки, ціннісні орієнтації, що служитимуть орієнтиром для подальшої поведінки клієнта.

Моральність як професійно значущу характеристику психолога вивчали Л. Ф. Бурлачук, Дж. Б'юдженталь, С. А. Грищенко, Р.С. Немов, В. Г. Панок, Н.І. Пов'якель, Л. В. Скрипко, Н. В. Чепелева, Е. Фром та ін. Разом з тим, моральність як професійно значуща характеристика особистісної зрілості майбутнього психолога досліджена недостатньо. Це стало метою для написання статті – вивчити моральні цінності як професійно значущу характеристику особистісної зрілості майбутніх психологів.

Про важливість моральності для особистості говорили багато дослідників. Представники вершинної психології (екзистенціалісти і гуманісти) вважають, що предметом психологічного дослідження повинні виступати вищі цінності, духовні орієнтири, моральність [5, с. 21]. Представники гуманістичної етики вказують, що людина